

Από τη Χαμένη Άνοιξη στη Μανία με την Άνοιξη

Αναγκαιότητα και προϋποθέσεις για ένα πολιτικό μυθιστόρημα σήμερα

«Μα γι' αυτό ο Μαρξ έγραψε την Κριτική και πρόσθεσε "dixi et salvavi animam meam": το τελευταίο αποτελεί απόδειξη ότι την έγραψε για να ησυχάσει τη συνείδησή του και δίχως να έχει την παραμικρή ελπίδα ότι εξασφαλίζει κάτι».

Επιστολή του Φρίντριχ Έγκελς στον Αύγουστο Μπέμπελ (Μάιος 1891)

«...Τώρα θα μας κρίνει η Ιστορία. Δεν θα μιλήσω άλλο. Dixi et salvavi animam meam». «Τι ήταν αυτό το τελευταίο που είπε;» ρώτησαν ψιθυριστά με μια φωνή Φλώρα και Μαρία. «Τα είπα και ξαλάφρωσε η ψυχή μου», μετέφρασε εξίσου ψιθυριστά ο Σανιδόπουλος.

Η μανία με την Άνοιξη, σ. 336¹

Ό,τι προτίθεμαι να εισηγηθώ εδώ είναι παρόμοιο με αυτό που δοκίμασε να εισηγηθεί, με μια πολύ συγκεκριμένη λογοτεχνική γλώσσα, η *Χαμένη Άνοιξη* των ετών 1965-1976 και με μία άλλη, εκ των πραγμάτων διαφορετική, η *Μανία με την Άνοιξη* των ετών 2006-9.

I. Αντί Εισαγωγής

Σήμερα κατανοούμε ότι:

1. Πολιτικό μυθιστόρημα δεν σημαίνει κατ' ανάγκην αριστερό μυθιστόρημα, πολύ περισσότερο μυθιστόρημα που εξυπηρετεί τις άλφα ή βήτα μικροκομματικές επιλογές. Αυτή η συνθήκη αφορά ένα εξαντλημένο καταπιεστικό παρελθόν, εκείνο του απηρχαιωμένου σοσιαλιστικού ρεαλισμού και των όποιων αποχρώσεών του. Ωστόσο, στην Ελλάδα, η εμφύλια μεταπολεμική περίοδος που κράτησε τριάντα χρόνια δημιούργησε, κυρίως στο ευρύτερο κοινό της Αριστεράς, μια διαρκή προσδοκία πολιτικής επανανάγνωσης του παρελθόντος την οποία σφράγισαν με τον τρόπο τους τα δύο σημαντικότερα μεταπολεμικά μυθιστορήματα: το *Κιβώτιο* του Άρη Αλεξάνδρου και η *Τριλογία*

¹ Στη *Μανία με την Άνοιξη* το Πρόγραμμα της Γκότα είναι ένα αθέατο κλειδί, ένας μυστικός μηχανισμός που ξεκλειδώνει, για τον υποψιασμένο αναγνώστη, την απόσταση της κανονικότητας της ζωής από την *Ιστορία*: την απόσταση ανάμεσα στη συλλογική και την ατομική ανάγκη· την απόσταση ανάμεσα στον ηθικό κανόνα και στην πρακτική εφαρμογή του· την απόσταση που οφείλει πάντα να διανυθεί ανάμεσα στην παραδομένη ανάγνωση και σε μια νέα ανάγνωση των πραγμάτων.

Επομένως η κατά διαστήματα εμφάνιση του Προγράμματος της Γκότα στη μυθιστορηματική αφήγηση είναι ένα μικρό καμπανάκι στα παρασκήνια της αφηγούμενης ιστορίας ως Ιστορίας, μια εξ όνυχος υπενθύμιση άλυτων κοινωνικών αντιφάσεων που έχουν διατυπωθεί από παλιά: οπότε οι διακυμάνσεις στη χρήση αυτού του αφηγηματικού μοτίβου, μέσα στην όλη πλοκή του μυθιστορήματος, από τις πρώτες έως τις τελευταίες σελίδες, υπογραμμίζουν (λιγότερο ή περισσότερο πειστικά, αυτό μένει να το κρίνει ο κάθε αναγνώστης) ότι, το λιγότερο, κανείς δεν μπορεί να παίζει ανάλαφρα με την Ιστορία (ούτε με τη συνείδησή του) ακόμα κι αν αγωνίζεται στο όνομά της.

του Στρατή Τσίρκα. Καθώς τώρα αμφότερα προήλθαν μέσα από τις γενικότερες ζυμώσεις στον χώρο της Αριστεράς, στη μεταπολίτευση ο όρος πολιτικό μυθιστόρημα περίπου ταυτίστηκε με τις αναζητήσεις αυτού του χώρου.

2. Το πολιτικό μυθιστόρημα δεν αναφέρεται στη θεσμική πολιτική σκηνή παρά μόνον στον βαθμό που αυτό εξυπηρετεί την αφηγηματική ανάγκη. Κατ' επέκταση το πολιτικό μυθιστόρημα, ιδιαιτέρως σήμερα, δεν είναι κατ' ανάγκην ρεαλιστικό· π.χ. μπορεί να εκφράσει την πολιτική αγωνία της εποχής ακόμα κι αν κινείται στον χώρο του φανταστικού – όπως για παράδειγμα το έκανε σε ανύποπτο χρόνο (κι ας μην διαβάστηκε στην εποχή του με αυτόν τον τρόπο) η *Τριλογία* του Βασίλη Βασιλικού².

3. Το πολιτικό μυθιστόρημα προσεγγίζει, ανιχνεύει, εξιστορεί ό,τι η θεσμική πολιτική δεν είναι ως εκ της θέσεώς της διατεθειμένη να κάνει.

4. Τα παραπάνω δεν ακυρώνουν τη βασική συνθήκη για κάθε πολιτικό μυθιστόρημα που είναι: ή αυτό εμπνέει την αμφισβήτηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων ή, διαφορετικά, δεν υπάρχει – εφόσον τότε αφορά άλλου τύπου αφήγηση.

Η προϊστορία αυτών των θέσεων στο επίπεδο της νεοελληνικής πεζογραφίας ανιχνεύεται σε λίγα έργα που γράφτηκαν όλα, λίγο πολύ, πριν και κατά τη δικτατορία αλλά που όλα εκδόθηκαν τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης.

Η *Χαμένη Ανοιξη* του Τσίρκα, ένα από αυτά τα έργα, γράφτηκε μετά τη γνωστή περιπέτεια του συγγραφέα με την κριτική του Κόμματος για τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες*. Γράφτηκε, παράλληλα, σε μια εποχή υπόγειων πλην εμφανών αλλαγών στη διεθνή Αριστερά, αλλαγών που η εντόπια Αριστερά σε ένα πολύ μικρό κομμάτι της διαισθανόταν ή έστω δεχόταν να αφουγκραστεί.

Κάποτε θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι αυτό που στο βάθος ενόχλησε τους πολέμιους των *Ακυβέρνητων Πολιτειών* δεν ήταν τόσο η μη συμμόρφωση του συγγραφέα προς την όποια πολιτική γραμμή του Κόμματος όσο η εμφανής πάλη του να απελευθερωθεί από τον άγραφο μικροαστικό Κανόνα της κυρίαρχης αριστερής ηθικής.

II. Το ανοιχτό σώμα

Η Έμμη, η Αλέγρα, η Τζούλια, η Ραπέσκου, η Ρόζα, η Λενάρα, η Νίνα, η Νάνσυ, ακόμα και η Αριάγνη, δηλαδή όλες οι πρωταγωνίστριες στην *Τριλογία*, είναι εμφανές ότι βιώνουν τη ζωή μέσα από το ανοιχτό στην Επιθυμία σώμα τους. Και μόνον αυτό το θεμελιακό στοιχείο διαφοροποιεί την *Τριλογία* από οποιοδήποτε στρατευμένο λογοτεχνικό κείμενο της εποχής.

² Βλ. σχετική επιχειρηματολογία στην Εισαγωγή του γράφοντος («Η *Τριλογία* του Βασίλη Βασιλικού γράφτηκε μόλις χθες») στην οριστική έκδοση της *Τριλογίας* (επιμ.α Α. Σαΐνης, εκδ. Τόπος 2007).

Οπωσδήποτε, από την άλλη, η μικροαστική συνείδηση του αριστερού συγγραφέα της εποχής κάποτε νικά την πρόθεσή του να την υπερβεί – γι' αυτό και π.χ. παρουσιάζει συχνά - πυκνά τον έρωτα ως «εκφυλισμό», ως «χτηνωδία», ως «σαπίλα» ή έστω ως «φάρμακο» για την ψυχική και σωματική υγεία, ή, στην καλύτερη περίπτωση, ως *ανεξέλεγκτη ορμή* που εκπορεύεται αποκλειστικά από τα βάθη του γυναικείου είναι – πολύ κοντά δηλαδή στο μικροαστικό/χριστιανικό πρότυπο της αμαρτωλής γυναικείας φύσης.

Σ' ένα συμβολικό επίπεδο, αυτή η εντυπωσιακή αντίφαση ως προς τον ρόλο των γυναικών, επιτρέπει στον αναγνώστη της *Τριλογίας* να διαβάσει αντιστοίχως τη συμπεριφορά τους ως αντιφατική ενσάρκωση της Ελευθερίας: ιστορικά μεν αναγκαία, αλλά ταυτοχρόνως, *άβουλη, ασύνειδη* ενσάρκωσή της.

III. Η ανάγκη για το διαφορετικό όραμα

Να υπογραμμίσω εδώ ότι η διαλεκτική των αντιφάσεων αυτού του τύπου στην *Τριλογία* δεν είναι με τίποτε μαρξιστική³, δεν οδηγεί σε κάποια «σύνθεση» των αντιθέτων μερών. Η διαλεκτική των αντιφάσεων στον Τσίρκα είναι πιο κοντά στο ηρακλείτιο μοντέλο: καταλήγει σταθερά στη σύγκρουση, στον πόλεμο των αντιθέτων.

Γι' αυτό και στον Τσίρκα δεν υπάρχει ο στερεότυπος «μεσσιανισμός» των κοινωνικών οραμάτων: οι εκπρόσωποι των αριστερών ιδεών (τόσο οι αρχηγοί τους, τα θλιβερά «ανθρωπάκια» όσο και οι πληβείοι στρατιώτες του τύπου του Μάνου ή έστω του Γαρέλα) δεν είναι καθόλου συνεπείς ως προς το όραμά τους. Με αυτή την έννοια ο Μάνος που, κατά τα δικά του λεγόμενα, το συμφέρον του αγώνα το αγνοεί όποιος αγνοεί τον Μπαλζάκ ίσως ακόμα και τη Βίβλο, βρίσκεται ιδεολογικά πιο κοντά στη «συνοδοιπόρο» αλλά σαφέστατα αστή διανοούμενη Νάνσυ, πιο κοντά στον καβαφικό Ρούμπυ, παρά στον αφελέστατο «πληβείο» Γαρέλα.

Αυτά είναι στοιχειώδη παραδείγματα που ο αναγνώστης της *Τριλογίας* εύκολα θα πολλαπλασιάσει κατά το δοκούν.

Η ανάγκη για έναν διαφορετικό δρόμο προς το Κοινωνικό Όραμα, που διστακτικά υπαινίχθηκε η *Τριλογία*, εκδηλώνεται αρκετά ενωρίς στις πολυσυζητημένες δράσεις και αντιδράσεις που προκλήθηκαν στους κόλπους της «Επιθεώρησης Τέχνης» με αφορμή αυτό το έργο. Αλλά τα ζητήματα αυτά αφορούσαν κυρίως μια ελίτ διανοουμένων στον χώρο, με μικρή επιρροή στην ευρύτερη κοινωνία: μια προωθημένη ελίτ, η οποία, επιχειρώντας να απελευθερωθεί από τη στειρότητα της κομματικής πειθαρχίας, αναζητά ιδεολογικά στηρίγματα στον Έρνστ Φίσερ, στον

³ Είναι περισσότερο κοντά στον αμήχανο μαρξισμό του ίδιου του Μαρξ που αδυνατεί να εξηγήσει με τους δικούς του όρους τη γοητεία που μας ασκούν τα ομηρικά έπη.

Λούκατς, στον Μπρεχτ, στον Γκολντμάν, στον Γκράμσι, στη Σχολή της Φρανγκφούρτης αλλά και στον Σαρτρ ή στον Ροζέ Γκαροντί.

Η ελίτ όμως αυτή δεν ήταν ακόμα σε θέση να θίξει την ουσία των πραγμάτων στο επίπεδο της κουλτούρας και ιδεολογίας που αφορά την καθημερινότητα: για παράδειγμα, οι τότε συζητήσεις για τη θέση της γυναίκας, για την οικογένεια, τη θρησκεία, τον γάμο, την εκπαίδευση κ.λπ. μένουν αποκλεισμένες, *σχεδόν απόκρυφες*, στο στενό επίπεδο λίγων αριστερών διανοουμένων και αδυνατούν να επηρεάσουν τη συλλογική συμπεριφορά της αριστεράς. Παρόλο που το αίτημα διατυπώνεται από την ίδια τη ζωή, *κυρίως στην καθημερινότητα των αριστερών και δημοκρατικών νέων της εποχής*, δεν αποκρυσταλλώνεται ως συλλογική αριστερή διεκδίκηση – οι συνθήκες περίπου το απαγορεύουν.

Για να το θέσουμε διαφορετικά, ίσως λίγο ωμά, τα βασικά θεμέλια του αστικού κράτους όπως η οικογένεια, η θρησκεία και η πατρίδα, στις πεποιθήσεις και στις σχέσεις των αριστερών στελεχών και αγωνιστών της εποχής ελάχιστα διαφέρουν από τις αντίστοιχες αντιλήψεις των δεξιών οπαδών. Ο αριστερός που αγωνίζεται να καταλύσει το αυταρχικό κράτος της δεξιάς, και στη συνέχεια το φασιστικό της δικτατορίας, κατά πάσαν πιθανότητα δεν συμφωνεί με τις απόψεις του Έγκελς για την Καταγωγή της Ατομικής Ιδιοκτησίας, της Οικογένειας, και του Κράτους – πόσο μάλλον με τις μεταγενέστερα διατυπωμένες απόψεις του Αλτουσέρ για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς της εξουσίας. Η μικροαστική ηθική και ιδεολογία διαπερνά, σε ένα πνεύμα άγραφης, μυστικοπαθούς συναίνεσης, το φαντασιακό των αριστερών αγωνιστών συχνά και των πλέον ενήμερων διανοουμένων της εποχής.

IV. Μοντερνιστική «μορφή», αριστερό «περιεχόμενο»

Ο Τσίρκας με την *Τριλογία* ενόχλησε αυτή τη μικροαστική ηθική. Ενόχλησε φυσικά και ο όποιος *μοντερνισμός* του βιβλίου. Άλλωστε οι έννοιες αριστερός και μοντερνιστής, μέχρι και τον Μάη του '68, σε όλον τον κόσμο θεωρούνταν έννοιες ασύμβατες. Από τον ρωσικό μοντερνισμό της Επανάστασης του '17 που είτε πνίγηκε εν τη γενέσει του, είτε αποκαθελώθηκε, είτε «αυτοκτόνησε» παντοιοτρόπως, με ένα άλμα περνάει κανείς στην αριστερή, μοντερνιστική Σχολή της Φρανγκφούρτης που έβαλε τα θεμέλια μιας ομόλογης θεωρίας. Οπότε το *αριστερό μοντερνιστικό έργο*⁴ ουδέποτε ολοκληρώθηκε.

Ωστόσο στην Ελλάδα, τα δύο σημαντικότερα μυθιστορήματα στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, η *Τριλογία* του Στρατή Τσίρκα και το *Κιβώτιο* του Άρη Αλεξάνδρου είναι σαφέστατα και *αριστερά*

⁴ Με κάποιες εξαιρέσεις του, π.χ. τον Αϊζενστάιν στον κιν/φο, τον Μπρεχτ στο θέατρο, τον Όργουελ και τον Σαρτρ στις «διδασκτικές» εμμονές τους, τον Αραγκόν και τον Ελύαρ στην ποίηση, τον Μπροχ στο ύστερο μυθιστόρημα της Μεσευρώπης κ.λπ.

και μοντερνιστικά.⁵ Σ' αυτό συνετέλεσε αφενός η «κοσμοπολίτικη» καλλιέργεια αυτών των συγγραφέων που τους επέτρεψε να είναι ανοιχτοί στο καινούργιο αλλά και η συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία της εποχής.

Πράγματι, στη νεότερη γενιά αριστερών, αυτών που πολιτικοποιήθηκαν και ανδρώθηκαν μέσα στη δικτατορία, κάτω και από την επιρροή πραγμάτων που συμβαίνουν τότε στο εξωτερικό, διαμορφώνεται σιγά-σιγά η ανάγκη για μια *διαφορετική ρητορική* σε όλα τα σχετικά ζητήματα. Η ελευθερία δεν περιορίζεται μόνον στο αυτονόητο, ζωτικό, άμεσο ζήτημα ανατροπής του τότε φασιστικού καθεστώτος· αλλά και σε επιμέρους περιοχές που ανακαλύπτονται σε μια γενικευμένη επιθυμία για την εκ νέου χαρτογράφηση του σοσιαλιστικού οράματος.

Το Εικοστό συνέδριο του Κόμματος στην ΕΣΣΔ, η πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα (1964-1969), η δολοφονία του Τσε⁶· τα εθνικά απελευθερωτικά κινήματα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, ο Μάης του '68, η σοβιετική εισβολή στην Πράγα (τον ίδιο Αύγουστο), το αντιπολεμικό κίνημα για το Βιετνάμ, τα κοινωνικά κινήματα, το φεμινιστικό και οι συναφείς συζητήσεις για τη σεξουαλικότητα και την αντιψυχιατρική, όλα αυτά τα ρεύματα διαμορφώνουν στο εξωτερικό μια *διεθνοποιημένη λαϊκή κουλτούρα αμφισβήτησης*· η τελευταία αφορά τους πολιτικοποιημένους φοιτητές και τους νέους διανοούμενους και, στην αιχμή του δόρατός της, βρίσκεται αφενός η κριτική για το σοβιετικό μοντέλο και αφετέρου η επιθυμία για ένα πολυφωνικό κοινωνικό όραμα που δεν φοβάται τη διαφορετικότητα.

Οι Ακυβέρνητες Πολιτείες και *Το Κιβώτιο* έχουν σαφέστατα επηρεαστεί από αυτή τη διεθνή συγκυρία της αμφισβήτησης. Και τα δύο έργα έχουν ένα κοινό στοιχείο: ο όποιος αριστερισμός τους είναι μοντερνιστικός όχι τόσο, ως προς τη λογοτεχνικότητά του, όσο με την προφανή –σχεδόν προκλητική για αριστερά έργα– έμφαση στο σπαρασσόμενο εγώ και την έκδηλη ανάγκη του να *απελευθερώσει την Επιθυμία* ως μέσο για την κοινωνική απελευθέρωση. Και τα δύο έργα απέδειξαν ότι για να εκφράσεις πειστικά ένα νεωτερικό πολιτικό περιεχόμενο, μια προωθημένη αριστερή κριτική, απαιτείται μια προωθημένη μορφή.

Και είναι κυρίως αυτό, το ανομολόγητο διπλό αγκάθι της πολιτικής και ηθικής αμφισβήτησης, που ενόχλησε τη συμβατική Αριστερά στην *Τριλογία*.

V. Η αμφισβήτηση της πολιτικής ηθικής

⁵ Η διαπίστωση ισχύει και ως προς το έργο τριών μειζόνων ποιητών: του Νικόλα Κάλας, του Μιχάλη Κατσαρού και του Γιάννη Ρίτσου.

⁶ Θυμίζω ότι ο «Λόγος για το Αλγέρι» στα 1965, είναι μάλλον το πρώτο επίσημο αριστερό κείμενο που υπαινίσσεται τολμηρά την «αστικοποίηση» της ΕΣΣΔ – ενώ, ένα από τα τελευταία του άρθρα, το περίφημο (1967) «Να δημιουργήσουμε ένα, δύο, τρία, πολλά Βιετνάμ», συνόδευε σαν σύνθημα κάθε νεολαιίστικη εξέγερση.

Οπότε, στη συνέχεια, ο κουρασμένος από την περιφερειακή, μικροπολιτική, μικροαστική, μικροκομματική Ελλάδα, συγγραφέας Τσίρκας αποφάσισε να εγκαταλείψει τον μοντερνισμό και να περιοριστεί στην ιδεολογική επίθεση. Έγραψε τη *Χαμένη Άνοιξη* δίχως ιδιαίτερες μορφικές αναζητήσεις, σε ένα σχεδόν ρεπορταζιακό, ρεαλιστικό ύφος που, με τίποτε δεν θυμίζει την *Τριλογία*. Η έμφαση μετατοπίστηκε από το προωθημένο ύφος στην προωθημένη για τα δεδομένα της εποχής αμφισβήτηση της αριστερής ηθικής.

Οπότε, για παράδειγμα, στη *Χαμένη Άνοιξη*, το ανοιχτό, ελευθεριακό σώμα της Φλώρας, αποτελεί κατευθείαν συνέχεια του ανοιχτού σώματος της Έμμης από τη Λέσχη ως υποδοχέας όχι μόνον εναγκαλισμών αλλά και πολιτικών μηνυμάτων· η σαφέστατα ανοιχτή κριτική για τη ζωή στις ανατολικές χώρες εδώ θα ακουστεί μέσα από το στόμα ενός ομοφυλόφιλου, του «Κακομοίρα», ο οποίος επίσης αποτελεί κατευθείαν συνέχεια των «ηδονικών μυρωδικών» του Ρούμπυ· ενώ, η έμφαση στην «εκ φύσεως» επαναστατική, σχεδόν ανεξερεύνητη νεανικότητα που εκφράζει η δαντική Ματθίλδη, συνεχίζει σε πιο συγκεκριμένο αγωνιστικό χρόνο και χώρο τους ακροβατισμούς της Νυχτερίδας κ.λπ. κ.λπ.

Αλλά επαναλαμβάνουμε: για να εκφράσεις πειστικά ένα νεωτερικό πολιτικό περιεχόμενο, και εν προκειμένω κάτι πιο δύσκολο, μια προωθημένη αριστερή κριτική, απαιτείται, εκ των πραγμάτων μια προωθημένη μορφή. Ο Τσίρκας, βασανισμένος από τις επιθέσεις εναντίον του λόγω της *Τριλογίας*, εγκατέλειψε στη *Χαμένη Άνοιξη* την όποια προωθημένη μορφή. Αλλά δίχως τη λογοτεχνική γλώσσα που είχε με τόσο κόπο οικοδομήσει με την *Τριλογία*, το ιδεολογικό περιεχόμενο έμεινε άδειος λόγος, μια κραυγή, ένας καημός, μια έλλειψη...

Επειδή η *Χαμένη Άνοιξη* είχε σχεδιαστεί ώστε να εγκαινιάσει με τη σειρά της μια νέα Τριλογία (αυτή που ο ίδιος ο συγγραφέας είχε ονομάσει: *Τα δίσεχτα χρόνια*) είναι πολύ πιθανό ότι στο τέλος της θα ανατρέπονταν καταστάσεις και μορφές σε αφηγηματική φορά αντίστροφη από εκείνη στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* (όπου η περισσότερο προωθημένη μορφικά *Λέσχη* προηγήθηκε της «συντηρητικότερης» αφηγηματικά *Νυχτερίδας*). Είναι δηλαδή πολύ πιθανό η *Χαμένη Άνοιξη* να είχε σχεδιαστεί ως η αρχή μιας φάρσας που, κατά κάποιον τρόπο, θα περιέπαιζε την απέχθεια της αριστερής πλευράς για το διαφορετικό τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη μορφή...⁷

VI. Ο διάλογος *Μανίας* και *Χαμένης Άνοιξης*

Η *Μανία με την Άνοιξη* δοκίμασε να εξερευνήσει στο βάθος του χρόνου το κενό που δημιούργησε η «άτεχνη» *Χαμένη Άνοιξη*, αυτόν τον καημό, εκείνη την κραυγή...

⁷ Σε μια εποχή, θυμίζουμε, όπου οι συζητήσεις για τη σχέση μορφής / περιεχομένου βρίσκονταν στο επίκεντρο των ζυμώσεων της αριστερής διανόησης.

Πάνω σε αυτή την έλλειψη η *Μανία με την Άνοιξη* συνομιλεί ευθέως με τη *Χαμένη Άνοιξη*.

Ιδού κάποια πιο συγκεκριμένα στοιχεία γι' αυτή την ιδιότυπη συνομιλία:

Αν η *Χαμένη Άνοιξη* παρέμεινε αυθεντική σε κάτι αυτό είναι ο διπλός καημός του συγγραφέα της: ενάντια στην θεσμική βαρβαρότητα του δεξιού κράτους αφενός, ενάντια στην υπονομευμένη αγωνιστικότητα της μικροαστικής κομματικής αριστεράς. Στην πραγματικότητα η δύναμη αυτού του έργου προέρχεται από αυτά που δεν λέει. Από αυτά που εκφράζει γυμνά, δίχως ύφος, δίχως πόζα, δίχως φροντίδα για τη λογοτεχνικότητα.

Για τον προσεκτικό αναγνώστη είναι φανερό ότι η *Άνοιξη* του Τσίρκα είναι ένα βιβλίο που ανοίγει στα τυφλά μια γέφυρα προς την απελευθέρωση: της ερωτικής επιθυμίας, της επαναστατικής σκέψης, της νέας συλλογικότητας. Τα «παιδιά» εκείνης της *Χαμένης Άνοιξης*, χρόνια μετά, μεταμορφώνονται στους, εξ ανάγκης, πιο ώριμους ήρωες στη *Μανία με την Άνοιξη*: παραμένουν ανοιχτοί στον άνευ ορίων έρωτα, ανοιχτοί στις νέες πολιτικές εμπειρίες, επικίνδυνα ελεύθεροι άνθρωποι μέσα στον γενικό καθωσπρεπισμό της εποχής μας.

Κεντρικό παράδειγμα: η Φλώρα της *Χαμένης Άνοιξης* η οποία, όπως ανέφερα, σκέφτεται, στην κυριολεξία, με το κορμί της. Το γεγονός αυτό περικλείει μεγάλη πολιτική / ηθική αξία και δεν είναι τυχαίο ότι ένας από τους τίτλους που ο Τσίρκας δοκίμασε για το βιβλίο του ήταν απλώς «Φλώρα». Το ένα τρίτο του βιβλίου του, κατά την ταπεινή μου ανάγνωση, προσπαθεί να εμφανίσει τη σημασία αυτής της διεκδικητικής απελευθερωτικής αξίας που ενσαρκώνει η Φλώρα – και δεν είναι τυχαίο ότι στην εποχή του κανείς δεν το διάβασε έτσι. Τόσο η συγκυρία της μεταπολίτευσης, που δεν είχε τίποτε διδαχτεί από τον Μάη του '68, όσο και η σκιά των επιθέσεων κατά της *Τριλογίας* δεν επέτρεπε παρόμοια ανάγνωση.

Η Φλώρα της *Μανίας με την Άνοιξη*, λειτουργεί στην ίδια κατεύθυνση. Αλλά τριανταπέντε χρόνια μετά, δηλαδή στα εξήντα της χρόνια, απλά: σήμερα.

Η Φλώρα του Τσίρκα, θυμίζω, συνειδητοποιείται πολιτικά μέσα στα Ιουλιανά του εξήντα πέντε. Ανακαλύπτει μια κοινότητα συνειδητών πολιτών, ανακαλύπτει τι σημαίνει να διεκδικείς μεγαλύτερα ποσοστά ελευθερίας για τη ζωή σου· αυτά τα πρώτα μαθήματα θα συνεχιστούν εντατικά όταν θα απομονωθεί στο νησί της *Μανίας*. Η διασταύρωσή της (ερωτική και πολιτική) με τους «μη συμμορφωθέντες» του δεύτερου αντάρτικου, η βίαιη διασταύρωση (πάντα ερωτική και πολιτική) με τη χούντα, εξ ανάγκης θα την (ανα)μορφώσουν. Για την ακρίβεια: θα τη μεταμορφώσουν εξ ολοκλήρου. Η ωριμότητά της συνδέεται πλέον με την άλλη ζωτική ανάγκη: να ζει κανείς μια συναρπαστική συλλογική ζωή έξω από τα μικροαστικά στερεότυπα.

Στην ίδια κατεύθυνση: ο εν συγχύσει και αγωνία τελών Αντρέας της *Χαμένης Άνοιξης*, μυθοποιημένο alter ego του συγγραφέα της, μετακυλιέται στον Σανιδόπουλο της *Μανίας*, επίσης μυθοποιημένο alter ego του νεότερου συγγραφέα. Στη *Χαμένη Άνοιξη* ο Ανδρέας παρακολουθεί περίπου άβουλος την

ήττα των οραμάτων παρόλο που η μανία του για την αλλαγή παραμένει εμφανής. Τόσα χρόνια μετά τα Ιουλιανά, ο μεταγενέστερος ήρωας της *Μανίας* ενσαρκώνει τις καθυστερημένες αντιφάσεις του σύγχρονου ανένταχτου αριστερού, την απόγνωσή του· κι ακόμη την αυτοκριτική μιας Αριστεράς που ουδέποτε πραγματοποιήθηκε, εφόσον, στην Ελλάδα τουλάχιστον, παραμένει εγκλωβισμένη στα μικροκομματικά της και άρα περιθωριακή, υποκριτική, συμβιβασμένη, μειονεκτική, μικροαστική στα όρια του γελοίου, μονίμως ανίκανη να αισθανθεί τον σφύζοντα παλμό της ζωής – η οποία, το λιγότερο, δεν περιορίζεται στον κόσμο της Αριστεράς.

Διόλου τυχαίο που στη *Μανία με την Άνοιξη* το μέλλον δεν είναι ο παλαίμαχος Σανιδόπουλος (που κάποια στιγμή αποσύρεται αθόρυβα από το προσκήνιο), ούτε ο σύντροφός του Παναγής, ούτε η ακτιβίστρια Λουκία, ούτε καν ο «φωτισμένος» αριστερός δάσκαλος Δημήτρης Μπόγας· το αμφίβολο και απροσδιόριστο μέλλον συμβολίζεται από μια μετεξέλιξη της Μαθίλδης με πολλές φωνές: η «αθώα» Μαρία, η «χαμένη» Στέλλα και, κυρίως, η ελευθεριακή μικρή Φλώρα – καμιά από αυτές δεν είναι αριστερή, γεγονός που υπογραμμίζει η ειρωνία στο τέλος του βιβλίου καθώς αυτά τα κορίτσια «παίζουν» το παιχνίδι της βιβλιομαντείας με ένα βιβλίο του Μαρξ⁸!

VII. Επιλογικά

Η Ελλάδα της *Χαμένης Άνοιξης*, η προδικτατορική Ελλάδα, δεν υπάρχει πια. Στα χρόνια όμως εκείνα ανδρώθηκε ένας θυμός ο οποίος γεννήθηκε στον Εμφύλιο και που η *Χαμένη Άνοιξη* τον προοικονομεί καθώς (εκτός των άλλων συμφραζομένων που τον εμπεριέχουν) καταλήγει στην «ηρωϊκή» έξοδο του Πέτρουλα. Ένας μακρόχρονος εμφύλιος θυμός που, στη μεταπολίτευση, μία πλευρά του σαφέστατα ντύθηκε τον μανδύα της Τρομοκρατίας.

Στην ίδια κατεύθυνση και με την καινούργια συγκυρία της Τρομοκρατίας, για την οποία η Αριστερά, ακόμα και σήμερα, παραμένει αμήχανα και σταθερά σιωπηλή, η *Μανία με την Άνοιξη* ανιχνεύει το συλλογικό ασυνείδητο του θυμωμένου, απογοητευμένου Έλληνα: εκείνου που ουδέποτε πίστεψε ότι η χώρα αυτή «τον αγαπάει»· εκείνου που είναι αδύνατο να αντιληφθεί ότι πολλές φορές ο εχθρός του είναι ίδιος με τον εαυτό του· εκείνου που κάποτε (λίγο μετά τη μεταπολίτευση) «εξουσιοδότησε» εν λευκώ την τρομοκρατία: εφόσον οι παλιές συλλογικότητες της Αριστεράς δεν έπειθαν πια και ο ίδιος αισθανόταν ότι το πράγμα μπορούσε να διευθετήσει άλλη μια φορά η εύκολη μαγκιά και η τυφλή βία (της οποίας, βεβαίως, τόσο την «αγγαρεία» όσο και το αντίτιμό της ανέλαβαν να καταβάλουν άλλοι) κ.λπ. κ.λπ.

⁸ Η βιβλιομαντεία στο *Πρόγραμμα της Γκότα* του Μαρξ λειτουργεί στη *Μανία* κατά τον τρόπο που αυτό συμβαίνει με τον Μακρυγιάννη στη *Χαμένη Άνοιξη* – ένα παιχνίδι που έχει και αυτό καθαυτό τη σημασία του – εφόσον ενσυνειδήτως εισάγει τον παράγοντα «τυχαίο» στη διαχείριση της πραγματικότητας και άρα στρέφεται ευθέως εναντίον του όποιου ντετερμινισμού...

Η Μανία με άλλα λόγια μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τον στενό χώρο της προδικτατορικής έως και μεταπολιτευτικής Αριστεράς στη μεταμοντέρνα κοινωνική συνθήκη της Ελλάδας όπου, παρόλη τη λάμψη της νεόπλουτης τηλεοπτικής χώρας, στην ουσία, στον βυθό των πραγμάτων, τα στερεότυπα της Πατρίδος, της Θρησκείας, και της Οικογένειας, ακρογωνιαίοι πάντα λίθοι της νεοελληνικής ηθικής, είναι περισσότερο ισχυρά από ποτέ είτε κάποιος δηλώνει (ή ψηφίζει ως...) αριστερός⁹ είτε όχι. Το γνωρίζουμε, το διαπιστώνουμε στην καθημερινότητά μας. Κι όπου, προσθέτω, το τραύμα του εμφύλιου θυμού δύσκολα επουλώνεται.

Κι όλα αυτά ενώ το παγκοσμιοποιημένο χωριό μας έχει άλλα προβλήματα, άλλες, πιο σοβαρές αγωνίες, στις οποίες το σύγχρονο μυθιστόρημα καλείται να ανταποκριθεί είτε φέρει την ταμπέλα «πολιτικό» είτε όχι.

Σε αυτούς τους καιρούς το πολιτικό μυθιστόρημα έχει έναν σκοπό: να μεταθέσει το ενδιαφέρον από την μονοφωνική, κατεστημένη ανάγνωση του κόσμου, την οποία ο Τσίρκας επιχείρησε να αμφισβητήσει στην εποχή του, σε μια νέα, πολυφωνική ανάγνωση που θα αμφισβητεί και θα διεκδικεί για ό,τι μας απασχολεί σήμερα. *Η Χαμένη Άνοιξη* είναι παρελθόν. *Η Μανία με την Άνοιξη* το ίδιο. Το μέλλον, για το πολιτικό μυθιστόρημα, παραμένει προκλητικό.

⁹ Η Αριστερά ουδέποτε αρθρώνει την πολιτική της φωνή με αιχμή αυτά τα ιδεολογικά ζητήματα, δεν παράγει πλέον καμμία ανατρεπτική ιδεολογία που να αφορά τον πολίτη· παρασύρεται μακάρια στο παιχνίδι της εφήμερης μικροπολιτικής και του αριστερού οικονομισμού. Οπότε, υπ' αυτό το πρίσμα, η Αριστερά απλώς δεν αντιστέκεται· υποδύεται την αντίσταση διεκδικώντας το πενιχρό της μερίδιο στην εικονική πραγματικότητα των Ειδήσεων.